

A KÉTPÓ ÉS MEZŐTÚR KÖRNYÉKI TANYAI ISKOLÁK ÉLETKÉPEI

ALMÁSI Brigitta¹

ABSTRACT

Rural schools in Pusztapó

Education history in Jász-Nagykun-Szolnok County can be traced back to the law of József Eötvös 1868:38. Most municipal schools were in the outskirts, in the interior we can find denominational elementary schools. In settlements where both Catholics and Reformed lived they provided for the maintenance of educational institutions together. On the outskirts, state elementary folk schools have been established, because the municipalities had an obligation to provide education for school-aged children, which required state support.

Regarding the education of out-of-school children subject to compulsory schooling, Kuno Klebelsberg's educational reforms 1921:30 and 1926:7 brought about changes by creating districts. More and more children were obliged to attend school, this also reduced the number of illiterates. In my research, I would like to present a case study of farm education in Pusztapó which belongs to the outskirts of Mezőtúr.

KEYWORDS:

outlying schools, farm children, elementary folk education, Kuno Klebelsberg

BEVEZETÉS

A tanulmányban a Kétpó környéki tanyavilág külterületi iskoláit mutatom be. A külterületi iskoláztatás a neveléstörténet kevésbé kutatott területei közé tartozik, értékes művelődéstörténeti összefüggéseket kínálva a kutatók és a téma iránt érdeklődők számára egyaránt. A kutatásban a pusztapói határrész egykori tanulóinak narratív forrásai viszik közelebb az olvasót a tanyai iskolák történetéhez; nyomon követve Jász-Nagykun-Szolnok vármegye népoktatásának mérföldköveit és a tanyai oktatás rövid történetét. A kutatás három Kétpó környéki tanyai iskola mindennapjait mutatja be: Pusztapó I. II. és III. számú intézményeit, valamint az iskola és szülők közötti kapcsolatrendszer, ugyanis a tanyai tanító a pusztai emberek számára fontos, kiemelkedő személy volt, akit a közösség részéről tisztelet övezett. A tanulmány egyben emléket állít a pusztapói tanyai iskolák tanárainak és egykori diákjainak. Egy olyan iskolatípusról olvashatunk, ahol egykor diákok százai tanultak meg írni és olvasni, napjainkban pedig már csak romos épületek vagy egy dülő jelzi, hogy ezen a helyen tanyai iskola működött.

A kutatás módszerei

A kutatás során Tóth Boldizsárné² (1939–2018) a tanyavilágban eltöltött évekről szóló visszaemlékezéseit dolgoztam fel.³ A tanulmány további forrása az a Tóth Boldizsárné által lejegyzett, szintén feldolgozatlan szöveg, amelyben Szathmáry József (1939–) eleveníti fel a

¹ Almási Brigitta PhD hallgató, Eszterházy Károly Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola.

² Tóth Boldizsárné 1995-ig a mezőtúri Teleki Blanka Gimnázium pedagógusa volt.

³ A visszaemlékezéseket Tóth Boldizsárné 1998-ban kiadott könyvében jegyezte le egyes szám első személyben, feldolgozatlan formában: TÓTH Boldizsárné, *Pacsirtadal: Vallomások egy tanyai iskoláról*, Kisújszállás, Alföld-kutatásáért Alapítvány, 1998.

pusztapói iskolás éveket. A narratív forrásokon kívül a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Kétpó község és Mezőtúr város iskoláztatásával kapcsolatos forrásait, a tanyai iskolák tanév végi osztályozó értekezletekről szóló dokumentumait, iktatott iratait, feljegyzéseit használtam fel a kutatáshoz. Szekunder forrásaim a témához kapcsolódó neveléstörténeti munkák, amelyek bemutatják a tanyai iskolák történeti alakulását.⁴

A tanulmányban szereplő adatközlők

A tanulmányban két egykori tanyai diák visszaemlékezései vezetnek minket vissza az 1940–1950-es évek tanyavilágába. Tóth Boldizsárné Boldog Terézia Ibolya 1939-ben látta meg a napvilágot a mezőtúri tanyavilágban. Gyermekkorra, iskoláskora a tanyához, tanyai iskolához kötődik. Az általános iskolai tanulmányai után a mezőtúri Teleki Blanka Gimnáziumban szerzett érettségi bizonyítványt. Felsőfokú tanulmányai után visszatért egykori gimnáziumába, ahol biológiát, filozófiát, földrajzot tanított. Férje, Tóth Boldizsár szintén tanárként dolgozott. Házasságukból két fiuk született.⁵

Pedagógusként sok munkája volt a biológia szakkör elindításával, természeti kirándulások során ismertette meg a fiatalokkal a növény- és állatvilágot. Tóth Boldizsárné tanyavilágról, tanyai iskolákról megjelent munkái nemcsak irodalmi és neveléstörténeti értékük miatt tűnnek ki az alkotások közül, hanem visszaemlékezéseiben egy letűnt korszakba is betekintést enged. Egy olyan ember tollából olvashatunk az adott korszak külterületi iskoláiról és tanítóiról, aki személyesen élte meg az eseményeket. Tóth Boldizsárné magát biológusnak vallotta, mégis mély átéléssel írta meg *Pacsirtadal* és *A pacsirta újra szól*⁶ című munkáiban tanítóiról, diákéveiről szóló emlékeit. 2016-ban Mezőtúr város díszpolgára lett, ami a város legrangosabb elismerésének számít. Hosszan tartó betegség után, 2018-ban hunyt el.⁷

Szathmáry József Tóth Boldizsárnéhoz hasonlóan szintén tősgyökeres mezőtúri lakos, a tanyavilág szülöttje. A második világháború idején a Szathmáry család nagy szegénységben élt. A családfőt katonának vitték el, majd hősi halált halt Osztrogozsszknál. Az édesapa haláláról 1949-ben kapták meg a hivatalos értesítést, így András öccsével együtt hadiárvák lettek. Szathmáry József súlyos gyermekkori balesete után a városban folytatta a harmadik osztályt. A tanulás ekkor nehezen ment, sok volt a ház és az állatok körüli teendő. Ezt követően az édesanya újból férjhez ment, és a család 1950-ben Pusztapóra költözött. Szathmáry József máig egy szép tanyai iskolaként emlékszik a II. számú iskolára. A pusztapói iskola tanítóira nemcsak felnéz, hanem hálóját is kifejezi azért, hogy később tanulhatott és értelmiségi pályát választhatott, mert a szülők ezt már ellenezték, otthon is elkélt a segítség.⁸

A pusztapói tanítók jó hatással voltak a szülőkre, megértették velük, hogy Szathmáry Józsefnek tovább kell tanulnia. A következő tanévet már a mezőtúri Dózsa György Állami Általános Gimnáziumban kezdte meg. A középiskolai évek nem voltak zökkenőmentesek, a mára már nyugdíjas kunszentmártoni könyvtárigazgató hiányos szókinccsre és sok aggódásra emlékszik vissza. A szűkös anyagi lehetőségek is nehézséget okoztak, amelyek miatt majdnem félbeszakadtak Szathmáry József tanulmányai. Kunszentmártonban módszertani könyvtárosként dolgozott 1960 és 1980 között, majd olvasószolgálati feladatokat látott el, később pályázat útján vezetői posztot töltött be. 1991-től 1999-ig Szathmáry József volt a kunszentmártoni Városi Könyvtár igazgatója. Szegeden 1964-ben szerzett könyvtárosi végzettséget. Ugyaneb-

⁴ A pontos hivatkozásokat lásd jelen tanulmány megfelelő szöveghelyein.

⁵ Forrás: KÁROLY Nóra, *Tóth Boldizsárné Boldog Terézia Ibolya (1939–2018)*. Elérhető: <http://www.zounuk.hu/hu/wiki/toth-boldizsarne-boldog-terezia-ibolya-1939-2018> (letöltve: 2020. március 9.)

⁶ TÓTH Boldizsárné, *A pacsirta újra szól*, Kisújszállás, Alföldkutatásért Alapítvány, 2000.

⁷ GELLÉRT EDIT, *Tóth Boldizsárné Boldog Terézia Ibolya*, Mezőtúr és Vidéke, 2018/17, XC, 2018. aug. 31., 7.

⁸ BODOKI József, *Az írás, a könyv megmarad: Beszélgetés Szathmári József nyugalmazott könyvtárigazgatóval, helytörténetessel*, A Bodoki Fodor Helytörténeti Egyesület Honismereti, Közművelődési és Irodalmi Lapja, 2019/3, VIII, 21–24.

ben az évben feleségül vette Seres Erzsébetet, közben munka mellett 1980-ban, Nyíregyházán szerzett felsőfokú könyvtárosi képesítést.⁹

A tanyai oktatás történeti áttekintése

A városokban és a falvakban található kisiskolák a 16–19. század között jöttek létre. Ezekben az intézményekben a tanulóknak írást, olvasást, számtant – tehát alapkészségeket – oktattak, valamint vallási és erkölcsi ismereteket adtak át.¹⁰ Vasárnaponként a katekizmus is szerves része volt a tananyagnak, amelyet a plébános ismertetett.¹¹ A 18. század végén előtérbe került a falusi lakosság iskoláztatásának kérdése. Az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* igyekezett a korabeli tanügy helyzetét megreformálni:¹² az oktatás nem pusztán az egyház feladata lett, hanem az államé is. A népoktatás a reformkorban vált valódi közüggé.¹³

Az 1791. évi országgyűlésen fogalmazódott meg a népiskolák megalakításának gondolata a külterületeken is. Az 1825/27. évi országgyűlésen újból előtérbe került azoknak a gyermekeknek az oktatása, akik a külterületeken éltek.¹⁴ „Az országgyűlési írásgult folió-lápjain ezeket olvasva, önkénytelenül is eszünkbe tolul, hogy ma, száz év multán, még mindig ugyanaz a magyar népoktatási politikának legfájóbb sebe: a tanyai iskolák hiánya.”¹⁵

A külterületi oktatás intézményrendszerének kiépítése Eötvös József (1813–1871) 1868:38. törvénycikkének megjelenése után indult el. A törvény 47. §-a meghatározta a tanyai gyermekek oktatásának körülményeit. Azok a községek voltak kötelesek a tanyán élő családok gyermekeinek oktatásáról gondoskodni, amelyekhez a tanyák tartoztak. Viszont a felekezetek megtarthatták iskolaállítási jogukat. Vagy külterületi iskolát kellett kialakítani, vagy – figyelembe véve a tanyák közti távolságot, ami 6-8 km is lehetett – vándor tanyai tanítókat kellett alkalmazni.¹⁶ A millennium idején báró Wlassics Gyula (1852–1937) kezdeményezte a külterületi intézmények kiépítését.¹⁷

Az 1945 és 1948 közötti időszakban, a magyarországi közoktatásügyben két ideológiai rendszer rajzolódott ki, egy szociális egyenlőséget képviselő és egy reformpedagógiai irányzat. Az 1950-es években az oktatást a leninizmus és marxizmus ideológiájára kívánták formálni. Ezek az ideológiai elvek alapvetően befolyásolták az oktatás tartalmát.¹⁸ A II. világháború után egyre több tanyai iskola szűnt meg, bár még részben osztott és osztatlan iskolák számára ké-

⁹ *Uo.*

¹⁰ KOMLÓSSY Ákos, *Tanyai iskolák, tanyai tanítók*, Iskolakultúra, 1997/6–7, 94–96.

¹¹ PUKÁNSZKY Béla, NÉMETH András, *Neveléstörténet*. Bp., Nemzeti Tankönyvk., 1996.
Elérhető: <https://mek.oszk.hu/01800/01893/html/> (letöltve: 2019. október 10.)

¹² HERCZEG Mihály, KRUSZLICH István Gábor, *Mártély*, [Budapest], Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., [2000] (Száz magyar falu). Elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/martely-9AA1/iskolak-a-faluban-es-a-tanyakon-9CD5/> (letöltve: 2019. február 18.)

¹³ KOMLÓSSY, *i. m.*, 94–96.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ KORNIS Gyula, *Az 1825/27. évi országgyűlés és a magyar közoktatásügy: Százados évfordulóra: Elnöki megnyitó a M. Paedagogiai Társaság 1925 okt. 18-án tartott ülésén*, Magyar Pedagógia, 1925/34, 7–10.

¹⁶ „47. § A tanyai lakosok gyermekei oktatásáról azon községek kötelesek gondoskodni, melyekhez a tanyák tartoznak; és pedig: a) vagy tanyai iskolák állítása által; b) vagy oly határookban, hol a tanyáknak egymástól távolsága miatt tanyai állandó iskolák a célznak meg nem felelnének, járó-keelő (ambulans) tanítók alkalmazása által.” Forrás: 1868. évi. XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+%C3%B6rv%C3%A9ny cikk&referer=1000ev> (letöltve: 2019. február 18.)

¹⁷ WLASSICS Gyula, báró [szócikk] = *Magyar életrajzi lexikon A-Z* [elektronikus], főszerk. KENYERES Ágnes. Elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/w-7870D/wlassics-gyula-baro-787D7/> (letöltve: 2019. február 18.)

¹⁸ SÁSKA Géza, *Régi és új szólamok értelmezése az 1945 utáni pedagógiai kánonban*, ÚPSz, 2008/11–12, 161–187. Elérhető: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/regi-es-uj-szalamok-ertelmezese-az-1945-utani-pedagogiai-kanonban> (letöltve: 2020. március 5.)

szítettek tantervet. Az 1960-as évektől egyre több tanyai kollégium alakult meg, az 1970-es és 1980-as években a legtöbb tanyai iskola megszűnt.¹⁹

Oktatási helyzetkép Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1868 és 1945²⁰ között

Eötvös József 1868-ban kiadott népoktatási törvényének köszönhetően egyre több elemi népiskola jött létre, csökkent az analfabetizmus aránya is.²¹ Az oktatási intézmények felekezeti voltak. A vármegyében az iskolák jellegének megállapításánál a felekezetek ragaszkodtak jogaikhoz és a községek támogatását várták el. A Jászságban az iskola római katolikus jellegű maradt, viszont az iskolafenntartó a község volt. A község feladata volt az iskola személyi és dologi ügyeinek intézése, az iskolaszék hatáskörébe pedig az iskola felügyelete és irányítása tartozott. Eötvös József 1868-ban megjelenő népoktatási törvényétől a belterületeken lévő felekezeti iskolákat fejlesztették. Községi intézmények azokon a területeken létesültek, ahol a felekezetek nem vállalkoztak olyan mértékben fejlesztésre, hogy a tanköteles gyermekek számára biztosítsák az oktatást. Így ezeket a belterületi községi iskolákat később az állam vette át.²²

A vármegye külterületén találkozhatunk leginkább községi jellegű iskolákkal. A községek az állam támogatását kérték a külterületi iskolák létesítésére, ebből is adódott, hogy a legtöbb tanyai iskola állami volt, és csak kis mértékben találkozunk felekezeti intézményekkel. A külterületi oktatás kiépülése számos akadályba ütközött: szórt alföldi tanyavilág, 6-8 kilométeres távolságokat kellett a gyermekeknek megtenni ahhoz, hogy eljussanak az iskolába; a községek és a városok segítőkészsége sem nyilvánult meg kellőképpen ahhoz, hogy elinduljon a folyamat. A tanyai gyermekek oktatása a szerencsére volt bízva. A tanköteles tanyai gyermekek számára körzeteket kellett kialakítani.²³

Klebelsberg Kuno (1875–1932) iskolaépítési munkaterve (1921:30. tc.)²⁴ és az 1926. évi VII. törvénycikk. a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról²⁵ a legtöbb gyermek oktatását biztosította. Az 1926. évi népoktatási törvény 1. §-a is utal az alföldi tanyavilág iskoláztatási helyzetének javítására.²⁶ Klebelsberg népoktatási törvényében rögzítette, hogy a kultúrában és művelődésben látja az egyedüli utat a felemelkedéshez. A II. világháború után az 1960-as évekre fokozatosan tűntek el a tanyai iskolák, amihez az 1945 után bekövetkező államosítás, a földreformok is hozzájárultak.²⁷

¹⁹ KOMLÓSSY, i. m., 94–96.

²⁰ SZABÓ László, *Jász-Nagykun-Szolnok megye rövid története írásban és képekben*, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Pedagógiai Intézet, 1996, 153.

²¹ BENE Lajos, *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye népoktatása = Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*, szerk. Scheftsik György, Pécs, 1935, 277.

²² BENE, i. m., 277.

²³ Uo.

²⁴ 1921. évi XXX. törvénycikk az iskolaáztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról. Elérhető:

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92100030.TV&targetdate=&printTitle=1921.+%C3%A9vi+XXX.+%C3%B6rv+%C3%A9ncikk&referer=1000ev> (letöltve: 2020. február 25.)

²⁵ Elérhető itt: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92600007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (letöltve: 2020. február 18.)

²⁶ „1. § A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről. A magyar nemzet jövőjébe vetett tántoríthatatlan hitéről és életerejéről azzal is tanuságot tesz, hogy művelődési színvonalának emelése céljából elsősorban a mezőgazdasági népesség, különösen az Alföld tanyai lakosságának gyermekei részére népiskolákat létesít és (tantermeket és tanítói lakásokat) épít.” Forrás: 1926. évi VII. törvénycikk..., i. m.

²⁷ SZABÓ Gyula, *Föld- és területrendezés 2.: Agrárvilági fordulatok, magyar reformok*, Nyugat-magyarországi Egyetem, 2010. Elérhető: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_FTR2/index.html (letöltve: 2019. augusztus 13.)

Kétpó és az oktatás

A községben a külterületi iskolák Mezőtúr területéhez tartoztak. A mezőtúri népesség a 19. század második felétől a területek nagy részén tanyákat hozott létre. Az 1930-as években Európa legnagyobb területű tanyarendszereit találhatjuk meg a magyar alföldi területeken.²⁸ Mezőtúron a 19. század végén nemcsak a hatosztályos, polgári iskolával egyesített református gimnázium emelkedett ki, hanem az elemi oktatás is. Ekkor 21 tanteremben történt az elemi ismeretek oktatása. Mezőtúron 18 képesített tanár volt, 3 tanító képesítés nélkül tanított. 1952-ben Pusztapó önálló községgé vált és ma a Kétpó nevet viseli. A 19. század végén kiépült a tanyasi iskolai hálózat, így 1950-ig 22 külterületi iskolában oktatták a tanköteleseket.²⁹ A II. világháború idején 19 külterületi iskola megsérült, amelyeket a mezőtúri lakosok önkéntes gyűjtőmunka segítségével állítottak helyre.³⁰

Kétpón az 1930-as népszámlálási adatok alapján a 6 évnél idősebb lakosok 87%-a írni és olvasni is tudott. Az iskoláztatást elősegítette a Mezőtúrhoz tartozó pusztákon a két világháború között létesített hat tanyai iskola felállítása. Az ekkor működő tanyai intézményekben osztatlan tanítás zajlott, egy-egy nevelőre 60-70 tanuló is jutott. Idővel az iskolák két tanerővel bővültek, így a korábbihoz képest kedvezőbbek voltak a feltételek a nevelés-oktatás eredményességéhez. A pusztapói tantestület létszáma az 1950-es évek közepére elérte a 14 főt, ekkor 410 tanulót oktattak. A nevelőhiány teljesen csak az 1950-es évek végére szűnt meg.³¹

A településen 1960-ban épült meg a négy tantermes belterületi iskola, ahol a felső tagozatos diákokat részben, az alsó tagozaton tanulókat teljesen osztott tanítás szerint oktatták. A pedagógusok létszáma 15 főre emelkedett, a tankötelesek száma 438 fő volt. Ekkor már 29 tanuló jutott egy nevelőre. A 7 évnél idősebb lakosság 95%-a tudott írni, olvasni, és emelkedett a népesség iskolázottsági színvonala. Ugyanebben az évben létesült Kétpón a 30 férőhellyel rendelkező napközis óvoda is, amely szintén a község nevelési-oktatási színvonalát emelte.³²

Pusztapó – I. számú iskola

Pusztapó I. számú iskolájáról kevés adat áll rendelkezésre. Tóth Boldizsárné feljegyzései alapján egy 1908-as tantestületi névsor István András, egy 1930-ban írt tanári névsor Tömösközy József tanár, később iskolaigazgató nevét említi. Egy 1950-ből származó levéltári adat alapján Juhász Lajosné Magyar Margit látta el a tanítói feladatokat az iskolában, közismereti tárgyakat oktatott. A tanítónő Szatmárnémetiből származott, édesapja is tanító volt.³³

²⁸ SZARVÁK Tibor, *Jász-Nagykun-Szolnok megyei tanyavilág állapotának komplex helyzetfeltáró felmérése 2015: Összegző tanulmány = Beszámoló [a] Jász-Nagykun-Szolnok megyei tanyavilág állapotának komplex helyzetfeltáró felmérése c. megbízásról*, szerk. NAGYNÉ VARGA Ilona, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megye Esély Szociális Közalapítványa Regionális Szellemi Forrásközpont, 2015, 8. Elérhető: http://www.ktzve.hu/dokumentumtar/2017/jnszm_tanyavilag_komplex_feltaro.pdf (letöltés: 2019. szeptember 20.)

²⁹ A református egyház felügyelete alatt Mezőtúron 1927-ben 9 elemi iskolát találhatunk a belterületen. A reformátusokon kívül más felekezetek is tartottak fenn saját elemi iskolát, mint az izraeliták és a katolikusok, így 1930-ig 22 elemi iskolában tanultak a tankötelesek Mezőtúron. Forrás: SOÓS Imre, SZABÓ László, *Mezőtúr = Adatok Szolnok megye történetéből*, szerk. biz. ANTAL Árpád et al., I, Szolnok, Szolnok Megyei Levéltár, 1980, 635.

³⁰ A tanyai iskolák a következők voltak: Alsóvízköz és Felsővízköz, Csalicvárda, Homokdűlő, Pusztapó I., II. és III. számú iskola, Csiderberek, Kishék, Túlahék, Túlakörös I. és II., Szárazlapos, Tassy-birtok, Törőhalom és Karasemlyék. Forrás: TÓTH, *Pacsirtadal...*, i. m., 16.

³¹ HAVASSY Péter, *Kétpó = Adatok Szolnok megye történetéből*, szerk. biz. ANTAL Árpád et al., I, Szolnok, Szolnok Megyei Levéltár, 1980, 464.

³² HAVASSY, i. m., 464–465.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL JNSZML) Névjegyzék a személyi adatgyűjtő ívekhez. SZ. M. T. V. B. Művelődési Osztály Szám nélküli iratok a személyi adatgyűjtői ívek.

Az iskola az 1950/51-es tanévben kislétszámú, egy tanulócsoportos volt. A tanulók létszáma magas, 64 fő volt. A további adatok elárulják, hogy az iskolát látogató gyerekek szülei kivétel nélkül a dolgozó parasztok köréből kerültek ki. Az említett 64 főből 61 volt osztályozható, 3-an mulasztások miatt nem.³⁴

Pusztapó – II. számú iskola („Sárga iskola”)

A II. számú iskolát a tanyasi emberek csak „Sárga iskolaként” ismerték. Az iskolában Máté Gábor,³⁵ Oravecz Margit, Herczeg Mária, Kovács Erzsébet, Fazekas Emma, Somogyvári József és Kovács Károly látták el az oktatási feladatokat. A tanítás osztatlan módon történt első-től nyolcadik osztályig.³⁶ Szathmáry Gábor az Eger környékéről érkező Oravecz Margit tanítónőt kedves, gondoskodó és következetes pedagógusként eleveníti fel visszaemlékezéseiben: „Emlékezetem szerint szinte gimnazista korú lánynak látszott, nagyon kedves és vidám teremtés volt, amikor az ötvenes évek elejéről megismertük [...]”³⁷ Oravecz Margit tanítói munkája során igyekezett nagy gondot fordítani a népművelésre. Éppen ezért a Sárga iskolában kialakított egy kisebb könyvtárat, ahonnan a tanulók és szülei is tudtak könyvet kölcsönözni. Oravecz Margit pusztapói tanítói évei alatt igyekezett részt venni a tanyai rendezvények szervezésében. „A tanyai rendezvények megtartásába az idősebb testvérek mellett a szülők is aktívan bekapcsolódtak. A szülők lelkesedése nem ismert határokat.”³⁸

A Sárga iskola tanulóit adományokkal is támogatták. A levéltári források részletesen feltárják a segítő szervezetek tevékenységeit az iskolában. Az egyik segítő szervezet a Népiskolai Gyermekgondozó Egyesület volt. A nehéz sorsú tanyai iskolás gyermekeket az alábbi adományaikkal segítették: 5 pár csizma, 5 fű- és 5 lányruha. A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt a külterületi állami elemi népiskolákban folytatta tevékenységét, így eljutott a Sárga iskolába is. Természetbeni adományokkal, szeretetsomagokkal, tüzelőanyagokkal, széna adományozásával, ruhaneműkkel, cipőkkel és élelmiszerekkel segítette a rászorulókat. Ezekon az adományokon kívül Ungváry Ferenc földbirtokos is hozzájárult tüzelőfa adományozásával az iskolai fűtéséhez. A Vöröskereszt Csoport nem csak a külterületi iskolásoknak igyekezett segíteni, hanem a római katolikus és a református egyháznak is.³⁹ A tanulók részt vettek az „Ültessünk fát” mozgalomban. A mozgalom célja a II. világháborúban elpusztult fák pótlása volt újabbak ültetésével. A tevékenységet a Magyar Parasztszövetség hívta életre, amely a faültetésen kívül a gyümölcsstermesztésre is kiemelt figyelmet fordított.⁴⁰

Pusztapó – III. számú iskola („Kastély-iskola” vagy „Cukorgyári iskola”)

Az épületet Almásy Dénes (1817-1871) építtette romantikus stílusban. A kastély főleg vadászkastélyként működött. A 19. század második felében a Herczfelder család tulajdona lett, majd később, 1938-ban a Cukorgyár Zrt.-nek adták el az épületet. Innen ered a „Cukorgyári iskola” későbbi elnevezése.⁴¹ Az államosítást követően kastély emeletén folyt a tanítás. A kastélyban működő iskola emellett a szegényebb sorsú gyermekeket is igyekezett segíteni.

³⁴ Uo.

³⁵ Máté Gábor Borsodszemeréről, földbirtokos családból származott, közismereti tárgyakat oktatott. Forrás: MNL. JNSZML. Névjegyzék a személyi adatgyűjtő ívekhez. SZ. M. T. V. B. Művelődési Osztály Szám nélküli iratok a személyi adatgyűjtői ívek.

³⁶ TÓTH Boldizsárné, *i. m.*, 107.

³⁷ TÓTH Boldizsárné, *i. m.*, 114–115.

³⁸ TÓTH Boldizsárné, *i. m.*, 115.

³⁹ MNL. JNSZML Fond 139. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Tanfelügyelőségétől 2225/1947. szám.

⁴⁰ MNL. JNSZML Fond 139. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai 2225/1947. Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Tanfelügyelőségétől. Tárgy: Segélyezések és jutalmazások.

⁴¹ VIRÁG Zsolt, *Magyar kastélylexikon: Csongrád megye Kastélyai és Kúriái: Jász-Nagykun-Szolnok megye kastélyai és kúriái*, Bp., Alexandra, 2005, 6-7.

A rászoruló gyermekeknek táborozási lehetőséget teremtett, amikor megalakult az úttörőmozgalom. A mezőtúri körzethez tartozó többi tanyai iskolában tanuló gyermek is kirándult a kastélyhoz.⁴²

1946-tól az emeleten oktatták az alsó és felső tagozatos tanulókat. Az iskola tanítói: Nagy Margit tanítónő, Halmágyi Roland és Halmágyi Rolandné. Az 1950-es névjegyzék szerint ebben az iskolában, a felső tagozaton tanított Rosta Józsefné Horváth Anna, valamint Vörös Lídia tanítónő, aki az úttörőcsapatot is vezette.⁴³ Halmágyi Rolandra gyermekszerető és gyakorlatias pedagógusként emlékezett vissza Szathmáry József. Az intézmény pedagógusai a Sárga iskola tanítóival folyamatos kapcsolatban voltak.

„A mezőtúri tanyavilág pusztapói határrész – amely 1952-ben lett önálló község – ékessége volt az Almásy-, később és inkább így vált közismertté, Cukorgyári kastély. A tanyai iskolák életéről (létezéséről) szóló krónikák, visszaemlékezések sorában méltó helyet foglal el a hajdan volt gazdasági birodalom központjában (majorságban) álló – különleges szépségű, az időjárás viszontagságaival, hányatott sorsával, az emberek rongálásival dacoló – kastélyépület. Az ötvenes években az emeleti helyiségekben talált otthonra az általános iskola alsó és felső tagozata, a majorság 50-60 gyermeke tanulta itt a betűvetés tudományát, skandálta a tízes szorzótáblát, sok-sok tanítási nap becsengetés előtti perceiben.”⁴⁴

A kastély adott helyet az egészségügyi vizsgálatoknak és előadásoknak, tájékoztatásoknak. Az iskolában igyekeztek szemléltető eszközöket alkalmazni az ismeretek elmélyítéséhez.⁴⁵ A tanulók számára a pedagógusok közösségi programokkal, szabadidős tevékenységekkel gazdagították a tanulóidőt. Az 1950-es években egyre nagyobb teret kapott a szocialista, marxista világnézetben történő oktatás.⁴⁶

Az iskola és a tanulók

A gyermekek nélkülözhetetlen segítők voltak szüleiknek a szezonális mezőgazdasági munkákban. A Mezőtúri Állami Elemi Külterületi Népiskolák irataiban olvashatunk arról a cipő- és ruhahiányról⁴⁷ is, amely hozzájárult a kimaradásokhoz. A tanyasi gyermekek iskolába járását nemcsak a tanya és a külterületi iskola egymástól való távolsága nehezítette, hanem előfordult az is, hogy a gyermekeknek nem volt az évszaknak megfelelő ruházata. A tanítók csak a legszükségesebb ismeretanyagot tanították, amely az iskola után nélkülözhetetlen segítséget jelentett az otthoni munkákban is. Az általam elemzett 1934. évben feljegyzett jegyzőkönyvi adatokban is megjelenik, hogy a gyermekeket praktikus ismeretekre kell tanítani.⁴⁸

⁴² TÓTH Boldizsárné, i. m., 103.

⁴³ MNL JNSZML. Névjegyzék a személyi adatgyűjtő ívekhez. SZ. M. T. V. B. Művelődési Osztály Szám nélküli iratok a személyi adatgyűjtői ívek.

⁴⁴ TÓTH Boldizsárné, *A pacsirta újra szól*, Kisújszállás, Az Alföld Kutatásáért Alapítvány. 2000. 103-105.

⁴⁵ SZATHMÁRY József visszaemlékezése. Lásd: TÓTH Boldizsárné, *A pacsirta újra szól*, 2000. Kisújszállás. Az Alföld Kutatásáért Alapítvány, 103-105.

⁴⁶ LÁZÁR Barnabás, *A tanyai iskolás gyermekekért*, Magyar Pedagógiai Társaság, Szolnok megyei tagozat, Szolnok, 1977. Az Alföld Kutatásáért Alapítvány, 115-126.

⁴⁷ A pusztapói cipő -és ruhahiányhoz hasonló problémáról számol be a Nyírvidék 1930-as lapszáma: „*Teljes mértékben át van hatva az iskolázás nagy fontosságától, de most a nagy szegénység napjaiban fel kel szólnia a falusi nép érdekében. A nép előre retteg a téltől, mert a gyermekek számára nincs cipő, nincs ruha. Arra kéri a közigazgatási bizottságban az illetékes hatóságokat, hogy az iskolamulasztásokat, ahol csak lehet, enyhébben ítéljék meg.*” Forrás: Nyírvidék, 1930. 51. évfolyam, 222-248. szám

Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1930_10/?query=cip%C5%91hi%C3%A1ny&pg=74&layout=s (Letöltés ideje: 2019. szeptember 20.)

⁴⁸ MNL JNSZML Fond 139. 2225/1947. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai

A *Tanterv az általános iskolák számára* (Országos Köznevelési Tanács) tartalmazza az elsajátítandó ismereteket, valamint a magántanulók osztályzási módszerét.⁴⁹ A tantárgyak: hit- és erkölcstan, magyar, olvasás, írás, helyesírás, nyelvi ismeretek, fogalmazás, beszélgetés, polgári jogok, számolás és mérés, természetrajz, természettan, gazdasági gyakorlatok, háztartási gyakorlatok, rajz, kézimunka, ének, testgyakorlás, földrajz.⁵⁰ A napló rögzíti a nyilvános és magántanulók osztályozási rendszerét: kitűnő, jeles, jó, elégséges, túlnyomóan elégséges, egy tárgyból elégtelen, két tárgyból elégtelen, több tárgyból elégtelen.⁵¹

A következőkben egy nyolcadik osztályos tanuló osztályozó vizsgáját mutatom be Pusztapón, a tanulóknak az alábbi tantárgyakból és a kapcsolódó feladatokból kellett vizsgáznia. Hittanból kijelölték az adott bibliai részt, amelyet elemezve kellett elmondania, majd a bibliai ismeretek teljesebbé tételéhez hozsánna éneket is elő kellett adnia. Olvasásból a kijelölt vizsgaanyag tartalmát kérték számon. A vizsgák között a fentebb is bemutatott tantárgyak szerepeltek. Érdekességként szeretnék utalni a kézimunka tantárgy vizsgájára, amely jól tükrözi a háztartási szerepekre való felkészítést: a feladat lapos hímzés volt, gyakorlati tantárgynál kalácssütés. Az általam elemzett jegyzőkönyvben a tanuló neme lány, vizsgái között a fiú tanulókhöz hasonlóan szerepelt a gazdasági gyakorlatok vizsga, ahol a kender és a len feldolgozásának helyes menetét kellett bemutatnia. Az oktatás során igyekeztek nagy hangsúlyt fektetni a helyes magyar beszéd elsajátítására is, valamint a környezeti nevelésre, amelyet szintén jegyzőkönyvek mutatnak be.⁵²

Az Általános iskolai IV. számú jelentés 1951–52. tanév végi osztályozó értekezlete alapján Pusztapó III. számú állami általános iskolája Törökszentmiklós járáshoz tartozott. Kis létszámú, két tanulócsoporthoz tartozó iskola volt, amely alsó és felső tagozattal működött, 2 tanerővel. A nyolcadik osztályban tanulók száma 2 fő.⁵³ Az 1. ábrán láthatjuk a tanulók tanulmányi előmenetelét összefoglaló táblázatot. A számokból megállapíthatjuk, hogy a tanköteles gyermekek száma magas. Kitűnő tanuló nagyon kevés volt, a három iskolában összesen 9 fő. Jó osztályzatot szép számmal értek el a tankötelezettek (összesen 64-en). A közepes és elégséges tanulmányi eredmények hasonlóképpen alakultak, kivéve Pusztapó I. számú iskolájában, ott csak 7 diák kapott elégséges osztályzatot. Ezek közül az ismétlésre bukott tanulók száma 17, a javítóra bukottak száma 12 fő volt.⁵⁴

A nem osztályozható tanulókat is két csoportra lehet osztani. Az egyik csoportban az igazolt mulasztás miatt nem osztályozott tanulók találhatók. Ebből Pusztapó I. számú iskolájában 3, a Kastély-iskolában 6 fő volt, akiket mulasztások miatt nem osztályoztak. A II. számú iskolában nem volt olyan tanuló, akit igazolt mulasztás miatt nem lehetett osztályozni. Igazolatlannul összesen 7 tanuló nem kapott osztályzást. Ismétlésre összesen 3 tanulóknak volt szüksége, közülük kettő a Sárga iskola és egy a Kastély-iskola tanulója volt.⁵⁵

	Pusztapó I. számú iskola	Pusztapó II. számú „Sárga iskola”	Pusztapó III. számú „Kastély-iskola”
Kitűnő	1	-	8

⁴⁹ TÓTH Boldizsárné, *i. m.*, 63.

⁵⁰ Tanterv az Általános Iskolák Számára. Kiadta a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 75000/1946. számú V.K.M. rendeletével. Országos Köznevelési Tanács. Budapest, 1946.

⁵¹ MNL JNSZML, Fond 139. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai. Naplórészlet

⁵² Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Fond 139. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai. Jegyzőkönyv 1948. évi június hó 19-én feljegyzett osztályozó vizsgáról.

⁵³ ⁵³JNSZML. Közoktatásügyi Minisztérium Közoktatási Tervezési és Statisztikai Osztálya- Általános Iskolai IV. sz. jelentés az 1951-52. tanév végi osztályozó értekezletről

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

Jeles	8	10	12
Jó	20	13	34
Közepes	18	19	17
Elégséges	7	18	19
Javítóra bukott	3	8	1
Ismétlésre bukott	4	3	7
Osztályozott tanulók száma összesen	61	71	98
Igazolt mulasztás miatt nem osztályozható tanulók száma	3	-	6
Igazolatlan mulasztás miatt nem osztályozható tanulók száma	-	2	5

1. ábra: A tanulók tanulmányi előmenetele az 1951–52. tanév végi osztályozó értekezlet alapján I-VIII. osztályig/fő⁵⁶

A beiratkozott tanulók számának változását követhetjük nyomon a 2. ábrán. A tanulói létszámot befolyásolta a más iskolába történő átiratkozás. Legtöbben a Kastély-iskolában tanultak (109 fő) az osztályozó értekezlet feljegyzett adatai alapján. Mind a három iskolában sok volt a beiratkozott tanuló. Az I. számú iskolában 72-en, míg a Sárga iskolában 82-en tanultak. Más iskolába kisebb számban iratkoztak át. Az egyéb okból kimaradt tanulók száma viszonylag alacsony, számuk 10 fő alatti. Ha az év végi létszámot nézzük, az átiratkozások ellenére is sok tanuló található. A Kastély-iskolában kicsivel 100 fő felett volt a létszám, de a mellette lévő két intézményben is sok gyermek tanult.

	Pusztapó I. számú iskola	Pusztapó II. számú „Sárga iskola”	Pusztapó III. számú „Kastély-iskola”
Beiratkozott tanulók létszáma	72	82	113
Más iskolába átiratkozott	6	7	2
Egyéb okból kimaradt	3	2	2
Év végi létszám	64	73	109
1938. augusztus 1. előtt született, ismétlésre bukott tanulók száma	-	2	1

2. ábra: Beiratkozási adatok az 1951-52. tanév végi osztályozó értekezlet alapján I-VIII. osztályig/fő⁵⁷

A tanítók szerepei és a család kapcsolata

A gyermekek az időszakos mezőgazdasági munkák miatt sokat hiányoztak az iskolából. A tanító így sok esetben nem tudta értékelni a gyermekek tanulmányi előmenetelét. Az iskolalá-

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

toztatás további nehezítő tényezői közé tartoztak a csapadékos időjárás okozta útviszonyok, a nagy távolságok, amelyek még egy felnőtt számára is kihívást jelentettek.⁵⁸

A tanítók és a családok között egy idő után bizalmi kapcsolat alakult ki: a családok is igyekeztek segíteni a tanyai tanítókat, ha lovas kocsival vagy szekérral kellett menniük dolgaikat intézni. Az utak minősége és a nagy távolságok a tanítók értekezletre való eljutását is akadályozták. A pedagógusoknak nagy szerepük volt a gyermekek iskolába járatásában, felhívták a szülők figyelmét a tanulás fontosságára.⁵⁹

A tanyai tanítók nemcsak a tanulók, hanem a pusztában élő családok segítői is voltak. Egészségügyi előadásokat kellett tartaniuk, jogi ismeretekkel segítettek a tanyai embereknek eligazodni egyes hivatalos ügyekben. A közegészségügy területén az alábbi feladatkörök hárultak rájuk: csecsemőgondozás, családvédelem, tájékoztatás a fertőző betegségekről. Ahogyan a kutatás iskolatörténeti részénél is megjelenik, a kastélyban is tartottak egészségügyi előadást. A gyermekek oltásával kapcsolatos összeírások is a tanítók feladatai közé tartoztak, ezzel is segítettek a szülőket. Ugyanígy az egészségmegőrző tevékenységeik közé sorolható a tudatos táplálkozásról szóló előadás, valamint az állattenyésztéssel és mezőgazdasággal foglalkozó tanácsadás.⁶⁰ A tanítóknak szövetkezeti tanfolyamon is részt kellett venniük, amely négy hétig tartott. A tanfolyam végén szövetkezeti bizonyítványt kaptak, ami igazgatói engedélyhez volt kötve. A tanfolyam elvégzését követően a tanítót feljogosítják szövetkezeti előadások megtartására, illetve az ismeretek oktatására.⁶¹

A tanyai internátus megalakulása Kétpón

Kétpó községbe sok egykori tanyai lakos költözött be, az egykori tanyai tanítók szívükön viselték a tanítványaik sorsát. A legtöbb tanítónak másik iskolában kellett tanítania; tanyai internátusok és kollégiumok jöttek létre. Kétpón ezekben az időkben több termelőszövetkezet (tsz) is megalakult:

- 1952-ben Szabadság Tsz,
- 1953-ban Alkotmány Tsz,
- Új Barázda Tsz,
- 1962-ben Dózsa és a Zöldmező Tsz.

1954-ben a Miniszteri Tanács határozata szerint kellett kialakítani a körzeteket, amely a részben osztott és osztatlan iskolákat érintette, így Szolnok megye valamennyi külterületi iskoláját.⁶² A körzetek kialakítását a következő okokkal indokolták: a korábbi oktatás színvonala elmaradott volt, a továbbtanulásra nagyobb hangsúlyt helyeztek, valamint a tanórák színvonalának emelését szemléltető eszközökkel szerették volna elérni. A további fejlesztendő területek közé sorolhatjuk a tanerő szakképesítését, a kisiskolák korszerűtlen tanulási környezetének átalakítását. 1958-ban az Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) művelődéspolitikai irányelvei tartalmazták a korszerűsítésre vonatkozó programokat. 1962-ben az MSZMP VIII. kongresszusi ülésén kimondta, hogy a szakosított általános iskolai színvonalra kívánják emel-

⁵⁸ KECSKÉS László, *Iskolák a tanyavilágban*. Elérhető: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/82-01/ch17.html> (letöltve: 2019. 08. 21.)

⁵⁹ TÓTH Boldizsárné i.m., 169.

⁶⁰ Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyében 1938/39-es tanévben 41 vándor- tanyai iskola működéséről számolt be a Tesléry Károly, tanfelügyelő. A tanítási idő szabályozása a következőképpen alakult: az egyes iskolákban fél évig történt a tanítás, utána vizsgáztak a tanulók. Lásd: CSÁSZÁR Ferenc, *A vándor-tanyai tanítók szerepe a Szolnok megyei népoktatás megteremtésében = Múzeumi levelek. - Szolnok : Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1990/63-64. - p. 70-75*

⁶¹ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Fond 139. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai 4780/1947. Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye tanfelügyelőjétől. Tárgy: Szövetkezeti tanfolyam ajánlata

⁶² HAVASSY, i.m., 464.

ni a falusi nem szakosított intézményeket. A tanyai iskolák számára megkezdődött a bentlakásos körzeti nevelőintézmények kialakítása.⁶³

Kétpón a tanyai diákotthon megépülését a Szabadság Tsz, valamint a szülők és a tanulók együttesen támogatták.⁶⁴ A diákotthon megépítése mellett a pedagógusok tájékoztatták a szülőket annak működéséről (elhelyezés, napirend, közösségi élet etc.) A Megyei Tanács további 510.000 és 100.000 forint kiegészítéssel járult hozzá a munkához. 1963-ban felavatták és átadták Jász-Nagykun-Szolnok megye kilencedik diákotthonát.⁶⁵ A kollégiumban a tanulók alapképességeire, felzárkóztatására nagy gondot fordítottak.⁶⁶

Összegzés

A tanyai iskolák hálózatának kiépüléséhez a vándor tanyai tanítók jelentősen hozzájárultak. Mezőtúr külterületén több tanyai iskola jött létre az 1900-as évek elején, majd az 1960-as években megkezdődött a tanyai intézmények hanyatlása. A személyes visszaemlékezések során nemcsak a tanyavilág egy-egy képe jelent meg, hanem a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár forrásaival az intézményeket is be lehetett mutatni. Tanulmányomban összefoglalás-ként kívántam rámutatni a tanyai oktatás történeti gyökereire, közelebbről, hogy a nevelés történeti változásai milyen hatással voltak a külterületi iskolák életére. A térség vizsgálatánál a Tóth Boldizsárné és egykori iskolatársai személyes emlékeit tartalmazó könyveket (*Pacsirtadal, A pacsirta újra szól*) felhasználva és mellette további kutatást is végezve, esettanulmányként kívántam bemutatni a tanyai iskoláztatás mindennapjait. A kutatás során igyekeztem rávilágítani, hogy ezek az intézmények lényeges szerepet töltek be a pusztai emberek életében, hiszen oktatási, művelődési és közösségi szintérenként is funkcionáltak, valamint igyekeztek segíteni és erősíteni a pusztai közösséget.

A források rávilágítottak a pedagógusok és a szülők közti kapcsolatrendszerre, valamint arra, hogy a tanítók a tanyai élethez miként tudtak alkalmazkodni. A levéltári feljegyzések elemzése során a tankötelesek tanulmányi előmenetelére, az iskolai létszámadatok változására is találtunk számszerűsíthető adatokat. A tanulmány végén a tanyai internátus megalakulásáról, egyben a kétpói tanyai iskolák korszakának lezárásáról olvashattunk. A kollégium nemcsak a község tanyavilágára, iskoláztatására volt nagy hatással, hanem a tanárok, tanítók életét és pályáját is befolyásolta.

⁶³ LÁZÁR, *i. m.*, 114.

⁶⁴ Mivel 1963-ban a Kétpói külterülethez tartozó Csali iskola az elvándorlások miatt szintén megszűnt, így 150 ezer Ft értékben megvásárolta a Szabadság TSZ. A Csali iskola történeti feltárása jelen tanulmány kereteit meghaladja, így egy további kutatásban kerül rá sor. A tanyai iskolák megszűnésének körülményeiről LÁZÁR Barnabás, *A tanyai iskolás gyermekekért= Magyar Pedagógiai Társaság, Szolnok megyei tagozat*, Szolnok, 1977, 226 p.

⁶⁵ A tanulók az alábbi külterületi iskolákból költöztek be: Almásy -kastélyban működő iskolából 3, Bem apó telepi iskola 13, Lédri iskola 19, Homokdőlői iskola 17 tanulója. LÁZÁR, 119.

⁶⁶ LÁZÁR, *i. m.*, 117.